

КИЛИМНИК Т. М.

Київський національний лінгвістичний університет

КОМУНІКАТИВНИЙ ЗБІЙ ЯК КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНЕ ЯВИЩЕ

У цій статті здійснена спроба висвітлити залежність успішності комунікації від когнітивних механізмів, які лежать в її основі, а також охарактеризувати когнітивно-комунікативні фактори виникнення комунікативних збоїв.

Ключові слова: комунікативний збій, когніція, інваріантна репрезентація, релевантність.

Данная статья представляет собой попытку раскрыть зависимость успеха в коммуникации от когнитивных механизмов, лежащих в её основе, а также дать характеристику когнитивно-коммуникативным факторам возникновения коммуникативных сбоев.

Ключевые слова: коммуникативный сбой, когниция, инвариантная репрезентация, релевантность.

The aim of this article is to show that cognitive mechanisms are a powerful factor which determines a failure or success of communication.

Key words: communicative failure, cognition, invariant representation, relevance.

Неуспішна комунікація почала активно досліджуватись з кінця минулого століття. На позначення даного явища різні дослідники використовують різні терміни: комунікативна невдача (Земская, Єрмакова, Славова, Смирнова, Потемкин та інші), комунікативна девіація (Бацевич), комунікативний провал (Шмелева), комунікативна перешкода (Ладиженська), комунікативне утруднення (Пойменова), комунікативний збій (Падучева) [1, 2, 3]. Спираючись на теоретичну базу прагмалінгвістики, більшість дослідників розглядають явища неуспішної комунікації через призму теорії мовленнєвих актів, принципу кооперації та принципу ввічливості. Проте, у жодній із наукових розвідок не приділяється достатня увага когнітивним механізмам, що лежать в основі спілкування.

Зі становленням нової когнітивно-комунікативної парадигми спілкування все частіше розглядається як мислекомунікативна діяльність [4:266]. Згідно з цим новим когнітивним напрямком в прагмалінгвістиці мовлення є лише “вершиною вражаючого когнітивного айсберга”, результатом складних ментальних операцій, в яких задіяні величезні масиви інформації [5:658]. Вивчення когнітивних механізмів сприйняття та передачі інформації дозволяє по-іншому поглянути на проблему неуспішної комунікації.

Актуальність теми даної статті зумовлена загальною спрямованістю на дослідження явищ дискурсу в рамках новітньої когнітивно-комунікативної парадигми, а також недостатньою вивченістю явищ неуспішної комунікації у сучасній лінгвістиці.

Метою даної статті є висвітлення когнітивних механізмів виникнення комунікативних збоїв в англомовному дискурсі.

Об'єктом дослідження в даній статті є комунікативні збої у сучасному англомовному діалогічному дискурсі.

Предметом дослідження є когнітивно-комунікативні фактори, що спричиняють виникнення комунікативних збоїв.

Матеріалом дослідження виступатимуть прозові тексти художніх творів британських та американських письменників, а також англомовні художні фільми ХХ – початку ХХІ століть.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому вперше була здійснена спроба висвітлити залежність успішності комунікації від когнітивних механізмів, які лежать в її основі.

Розгляд комунікативного збою як когнітивного явища ставить перед нами два завдання: по-перше, з'ясувати, які когнітивні механізми лежать в основі спілкування, по-друге, визначити, яким чином ментальні операції можуть призвести до комунікативного збою. Вирішуючи ці завдання ми не можемо не звернутись до результатів сучасних наукових розвідок суміжних з лінгвістикою дисциплін, а саме нейрології та досліджень в галузі штучного інтелекту.

Перебуваючи під впливом “комп'ютерної метафори”, когнітивісти другої половини минулого століття порівнювали роботу мозку із покроковим виконанням операцій комп'ютерним процесором. Насправді, завдяки своїй будові, мозок людини здатен паралельно обробляти величезну кількість інформації [6:70]. Більш того, маючи однорідну будову, кора головного мозку обробляє всю інформацію за одним і тим самим алгоритмом, не залежно від якого органу чуттів вона надходить. Це означає, що у комунікації зорові, слухові, тактильні та інші види сигналів обробляються паралельно та є рівноцінними. Сам алгоритм обробки інформації зумовлений будовою головного мозку і полягає у співставленні нових даних із вже існуючими у нашій пам'яті інваріантними репрезентаціями об'єктивної реальності, а також одночасному складанні прогнозів стосовно того, яку інформацію ми отримаємо наступною [6:88]. Отже, говоріння і розуміння – це не

“перекодування” значень в поверхневу структуру і навпаки, а інтерпретація отриманих даних на основі раніше набутих знань [7:377].

У процесі еволюції кора головного мозку людини розвинула здатність з усього інформаційного потоку автоматично відфільтровувати найбільш релевантні на даний момент сигнали. Загалом, релевантними можуть бути всі дані, що до нас надходять із зовні, а також внутрішні репрезентації об’єктивної реальності, задіяні у співставленні інформації [8:608]. Якщо вхідні дані успішно співвідносяться з існуючими, а прогнози справджуються, весь процес проходить практично неусвідомлено і потребує відносно небагато часу [6:70]. У спілкуванні така автоматизація дій дозволяє здійснювати постійний моніторинг триваючої в даний момент комунікативної ситуації і дає мовцю можливість зосереджувати увагу лише на найважливіших аспектах комунікативної взаємодії [9:195]. Проте, інколи окремі дані можуть потребувати більш детального, як правило усвідомленого аналізу, який, в свою чергу, потребує значно більше часу [6:70, 9:190], що може призвести до певних труднощів у комунікації. Такі труднощі ми називаємо **комунікативними збоями**.

Комунікативні збої можуть бути викликані рядом причин, пов’язаних із механізмом обробки інформації. **Недостатня релевантність** повідомлення є однією із причин. Наприклад:

“I just talked to the head coach of the Panthers, and they will offer you a contract right now, on the spot, no questions asked. It’s not a lot of money, but it’s a job. You’ll still be the quarterback, the starting quarterback! A done deal. It’s all you, baby.”

“The Panthers?”

“You got it. The Parma Panthers.”

There was a long pause as Rick struggled with geography. Obviously it was some minor-league outfit, some independent bush league so far from the NFL that it was a joke. Surely it wasn’t arena football. Arnie knew it better than to think about that.

But he couldn’t place Parma. *“Did you say Carolina Panthers, Arnie?”*

“Listen to me, Rick. Parma Panthers” [10:23].

Після чергової невдалої гри Рік втратив місце у команді. Будучи вже немолодим футболістом та маючи далеко не найкращий послужний список, він розуміє, що навряд чи знайдеться команда вищого дивізіону

національної футбольної ліги Сполучених Штатів, яка захоче його взяти. Арні, агент Ріка, доклав неабияких зусиль, аби якось допомогти своєму підопічному, проте спромігся знайти йому місце лише в італійському місті Парма. Проте, сама назва клубу “The Parma Panthers” не є достатньою, щоб Рік міг зрозуміти, про що йдеться: Рік нічого не знає ні про існування міста Парма, ні про те, де воно знаходиться, що і призводить до комунікативного збою.

Даний приклад також ілюструє, як, отримавши інформацію, мовець намагається її проінтерпретувати на основі раніше набутого досвіду, а саме знань про структуру футбольної ліги і вимоги футболістів, та попередньо сформованих прогнозів, в даному випадку – місця, на яке Рік може розраховувати після свого провалу. Мовець витратив багато часу на осмислення отриманої інформації, перш ніж усвідомив недостатню релевантність повідомлення.

Недостатня релевантність може спричинити комунікативний збій не лише при сприйнятті, а й під час планування подальших комунікативних дій. Оскільки планування комунікації залежить від попереднього досвіду людини, у нетипових ситуаціях можуть виникати труднощі співвіднесення актуальних даних із наявними у пам'яті репрезентаціями, внаслідок чого мозок змушений виконувати додаткові ментальні операції, що, в свою чергу, і спричиняє комунікативний збій.

Наступний приклад – це фрагмент діалогу, в якому хлопець і дівчина планують побачення. Хлопець хоче познайомити дівчину зі своїм батьками, для нього це вперше і він не знає, як їй про це сказати. Випереджувальне запитання дівчини стає для нього несподіванкою:

“What’s on the agenda?” I asked.

“Hmmm ...” I watched him frame his answer carefully. “What would you say to meeting my family?” [11:316].

З прикладу видно, що хлопцю знадобився деякий час на формулювання відповіді, що і стало причиною збою.

Іншою причиною комунікативного збою є **конфлікт релевантності**. Оцінюючи ситуацію та одночасно складаючи прогнози її подальшого розвитку, мозок мовця автоматично підбирає когнітивну модель, яка найбільше відповідає вимогам конкретної ситуації. Проте, в окремих випадках нетиповість або неоднозначність ситуації можуть призвести до труднощів у спілкуванні, викликаних конфліктом релевантності. Під конфліктом релевантності ми розуміємо одночасне

співвіднесення вхідних даних з декількома, часто альтернативними, інваріантними репрезентаціями. Розглянемо наступний приклад:

*“I suppose you’re curious about why I asked to stop in, Miss Voss.”
What answer did he want? Yes? No? I thought about it so long that when I finally decided Yes, it was too late to say it [12:50].*

Вищенаведений фрагмент є уривком із діалогу між начальником та його підлеглою, міс Восс. Як видно з прикладу, репліка начальника була настільки неоднозначною, що викликала досить сильний конфлікт релевантності у його підлеглої, на розрішення якого міс Восс знадобилось чимало часу.

Як було зазначено вище, релевантність не є абсолютною величиною, а отже і конфлікт релевантності може мати різну інтенсивність, в залежності від ступеня релевантності конфлікуючих моделей. У вищенаведеному прикладі релевантність моделей була практично однаковою, а тому вибір між ними було зробити досить важко. Проте, у випадках, коли конфлікують моделі із досить різним ступенем релевантності у мовленні можуть виникати лише незначні паузи як ознаки невпевненості. Наприклад:

“Uh, I was wondering... if you would go to the spring dance with me?” [11:76].

В цьому випадку, альтернативною даній моделі поведінки виступала модель не запрошувати дівчину на весняний бал, додатково підсилена страхом отримати відмову. Проте, вона не була достатньо сильною і вплинула на мовлення лише короткотривалими паузами-ваганнями.

Комунікативний збій може також виникнути в результаті небажаного співвіднесення нової інформації із існуючими інваріантними репрезентаціями. Слідом за Д. Вілсон та Д. Спербером ми вважаємо, що мовець має право, керуючись власними інтересами, не повідомляти певну інформацію та уникати окремих тем у спілкуванні [8:612]. Коли в комунікації мовець раптово “наштовхується” на одну із таких неприємних тем, виникає **небажана релевантність**, що, в свою чергу, може призвести до комунікативного збою.

Наприклад:

“He’s built like a dream! And he talks so cultured, Lin. He’s really smart. You know, smart-smart. And so-o-o good-looking you could die.”

Suddenly, her chirpy, life's-a-party tone fizzled out. She touched my chin with her fingertips. "Baby, watch out for him."

"What do you mean?"

"You know what I mean. Deep down, he's a rat."

It took me a minute to find the words. "What makes you think that?"

"Oh, Lin, I know guys. He's not good, like your father. And I can see it in your eyes, how he feels about you. Don't tell me no." She took a deep, shaky breath "Oh, Linda, I wish you could've found someone to love you" [12:175].

Матір, розмовляючи з дочкою (Linda) про чоловіка останньої, раптово починає говорити про його негативні риси. Для дочки такий хід розмови виявляється несподіваним, більш того, ця нова тема є для неї дуже неприємною, оскільки болісно зачіпає її особисті переживання – Лінда не знає, як реагувати, в результаті відбувається збій.

Визначаючи небажаність певної теми, мовець може керуватись не лише власними інтересами, а й інтересами співбесідника, наприклад:

"I saw you at dinner tonight," he said. "At Il Tribunale. You were with someone."

A quick fake grin, then, "Yes, that's Carletto, my boyfriend."

Another pause as Rick decided not to pursue this [10:149].

Розмова відбувається у кафе, між двома людьми, які нещодавно познайомились. Під час бесіди Рік випадково зачіпає неприємну для своєї співбесідниці тему – її хлопця. Комунікативний збій відбувається через те, що, розуміючи небажаність цієї теми, Рік вирішує відмовитись від подальших розпитувань.

Небажана релевантність може мати соціокультурний характер, оскільки в кожній культурі є теми, обговорення яких є небажаним або неприпустимим в окремих соціальних ситуаціях. Розгляньмо приклад діалогу між роботодавцем та претенденткою на посаду секретарки, яка одночасно є дружиною його колеги:

"You need a secretary."

"Yes."

He stopped talking and just stared at me. Not stared, but probed. Then his eyes moved downward, and I thought: He wants to know if I'm pregnant [12:184].

Жінка була вагітною, проте втратила дитину. Зазвичай, такі теми обговорюють лише в колі дуже близьких людей, а отже їх не прийнято

зачіпати у формальних ситуаціях. Роботодавець знав про її вагітність, тому він здивований, що вона прийшла найматись на роботу. Одначе, він не може прямо спитати, чи жінка вагітна, чи щось трапилось з дитиною.

Небажаним може бути не лише зачіпання певних тем, але і вживання окремих слів, пов'язаних з цими неприємними темами. Розгляньмо як приклад продовження вищенаведеного діалогу.

“I’m not pregnant,” I announced. This time he did stare. “Well, you were... you seemed to be looking...” [2:184].

У даному випадку причиною збою стає відверта заява жінки про те, що вона не вагітна, “називаючи речі своїми іменами”. Із репліки чоловіка видно, що вживання слова “вагітна” є для нього табуйованим, що викликало у нього труднощі у продукуванні мовлення.

За загального домінування кооперативних стратегій, у випадку, коли має місце комунікативний збій, мовці намагаються його подолати. Отже, **перспективи** подальших наукових розвідок ми вбачаємо у дослідженні стратегій і тактик подолання комунікативних збоїв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Видав. центр “Академія”, 2004. – 344 с.
2. Смирнова М. Н. Коммуникативные неудачи в неофициальном диалоге (на материале английского языка) : дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Марина Николаевна Смирнова. – М., 2003. – 165 с.
3. Третьякова В. С. Конфликт как феномен языка и речи [Электронный ресурс] / Вера Степановна Третьякова // Известия Уральск. гос. ун-та. – 2003. – № 27. – Вып. 14. – Режим доступа : [http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0027\(03_14-2003\)&xsl=showArticle.xslt&id=a16&doc=/content.jsp](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0027(03_14-2003)&xsl=showArticle.xslt&id=a16&doc=/content.jsp)
4. Шевченко И. С. Лингвистическая прагматика в Украине / И. С. Шевченко // Лингвистическая прагматика. – Винница : Нова Кньга, 2009. – 272 с.
5. Fauconnier G. Pragmatics and cognitive linguistics / Gilles Fauconnier // The Handbook of Pragmatics / edited by Laurence R. Horn, Gregory Ward. – Oxford : Blackwell Publishing, 2006. – P. 657–674.
6. Хокинс Дж. Об интеллекте / Джефф Хокинс, Сандра Блейкли. – М. : ООО “И. Д. Вильямс”, 2007. – 240 с.
7. Демьянков В. З. Прагматические основы интерпретации высказывания / В. З. Демьянков // Изв. АН СССР. – Серия литературы и языка. – М. : Наука, 1981. – Т. 40, № 4. – С. 368–377.
8. Wilson D. Relevance theory / Deirdre Wilson, Dan Sperber // The Handbook of Pragmatics / edited by Laurence R. Horn, Gregory Ward. – Oxford : Blackwell Publishing, 2006. – P. 607–632.
9. Dijk T. A. van. Cognitive context models and discourse / Teun A. van Dijk // Language Structure, Discourse and the Access to Consciousness. – Amsterdam : Benjamins, 1997. – P. 189–226.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Grisham J. Playing for Pizza / J. Grisham. – NY : Bantam Dell, 2008. – 308 p.
11. Meyer S. Twilight / S. Meyer. – NY : Little. Brown and Company, 2006. – 498 p.
12. Isaacs S. Shining Through / S. Isaacs. – NY : Harper & Row, Publishers, 1988. – 375 p.